

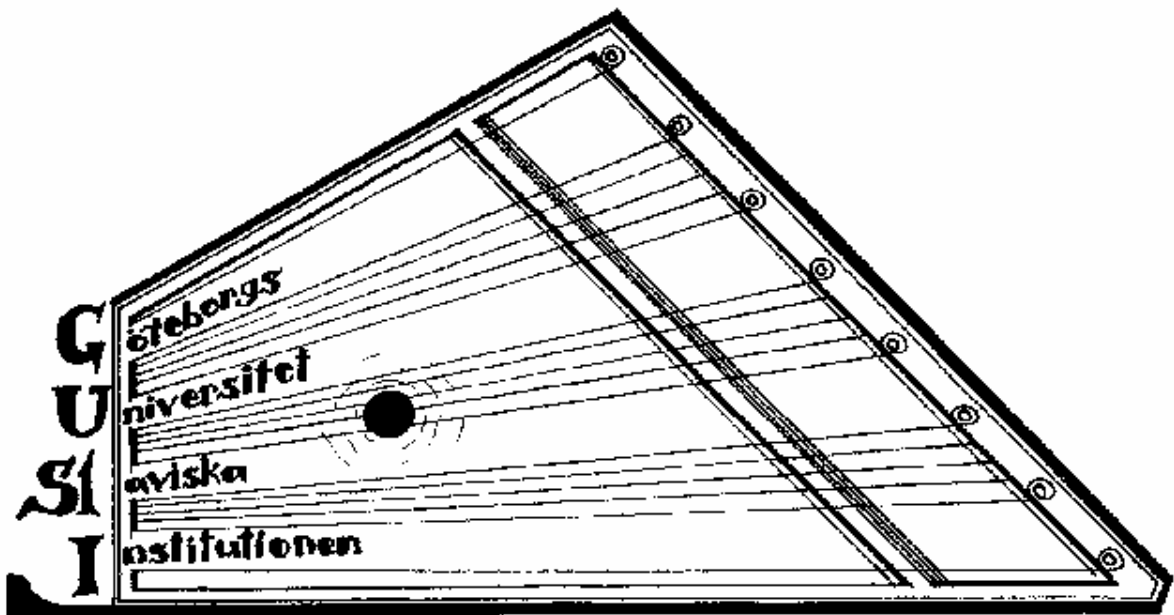
INSTITUTIONEN FÖR SLAVISKA SPRÅK
GÖTEBORGS UNIVERSITET

GUSLI 13
WORKING PAPERS

Slavoslov

till Olof Paulsson

Studier i språk, litteratur och kultur

GÖTEBORG 2005

G U S L I
WORKING PAPERS

Published by the Department of Slavic Languages
at the University of Gothenburg

Editorial Board:

Magnus Ljunggren (Editor-in-Chief)
Arne Hult
Nadezjda Zorikhina-Nilsson
Svetlana Polsky

Editor of this volume:

Roar Lishaugen

Address:

Department of Slavic Languages
University of Gothenburg
Box 200
SE 405 30 Göteborg
Sweden

Mail:

slaviska@hum.gu.se

Fax:

+ 46 - 31 - 773 19 21

© Cover illustration by Lena Rammi

© 2005 by the authors

ISSN 0349-2575

ISBN 91-86094-51-3

Innehåll

Caisa Alfredson

En OP av god årgång.

Rysk egenskapsgenitiv och dess svenska motsvarigheter

7

Sven-Gunnar Andersson

"Dann wusste er, dass sie zu Hause ist."

En strukturell överensstämmelse mellan tyskan och de slaviska språken

39

Elżbieta Marciniak Cierzniakowska

O wierności wartościom

47

Antoaneta Granberg

Alexanderromanen

*Den fornkyrkoslaviska översättningen från grekiska
och dess källor*

67

Sven Gustavsson

Kulturgränser eller gränser mellan kulturer i den slaviska världen

79

Arne Hult

Språkets makt över tanken hos ryssar och bulgarer?

87

Roar Lishaugen

En tsjekkisk roman med polske permer

99

Magnus Ljunggren

*"Svensken" i det förra sekelskiftets ryska kultur
– och hans dotter*

115

Bengt Lundberg
Misstänkt Ali beg i Hasanaginica
127

Sonja Miladinović
Hos Hyperboréerna: Miloš Crnjanski och Sverige
135

Morgan Nilsson
Om betoningen i modern slovenska
149

Nadjezda Zorikhina-Nilsson
”Я к вам пишу – чего же боле?”
Значение и употребление лексем более и больше по данным
электронных корпусов
167

Svetlana Polsky
Vladimir Nabokov – inte bara Lolita
183

Anders Sandström
Skillnaden på rysk och rysk
– om användningen av russkij och rossijskij i tidningen Sovetskaja Rossija
195

Irina Voltjanskaja
Грядущего Града взыскующие
213

Morgan Nilsson

Om betoningen i modern slovenska

Det anses allmänt att betoningen i slovenskan är fri och rörlig. Vidare anses slovenskan ha både kvantitativa och kvalitativa distinktioner förenade med betoningen. (Bl.a. Toporišič 2000: 66, Herrity 2000: 6-8, Lencek 1982: 159-165, de Bray 1951: 370, 375-378.) I denna artikel vill jag framhålla att en stor del av dessa antaganden inte längre bygger på faktiska förhållanden i den gängse accepterade normen för dagens standardslovenska. Jag försöker visa att dagens slovenska prosodi uppvisar en betydligt mindre komplicerad bild där ganska enkla och tydliga principer råder, om än inte med fullständig regelbundenhet.

Kort bakgrund

Det är allmänt erkänt att slovenskt vardagligt talspråk skiljer sig relativt kraftigt från litteraturspråket. I vissa fall håller sådana talspråkliga drag långsamt på att accepteras i kodifieringen. I andra fall är avståndet mellan tal och skrift fortfarande mycket stort. Detta hindrar dock inte att det utpräglade talspråket i många fall ändå förekommer i skrift, t.ex. i privata meddelanden (SMS, chat), skönlitteratur och graffiti.

I synnerhet med avseende på prosodin är uppgifterna i den gängse litteraturen många gånger mycket förvirrande och motsägelsefulla. Uppgifter om att slovenskan skulle ha ett antal mera arkaiska och exotiska drag som tonaccent, vokallängd, ändelsebetoning samt fri och rörlig betoning är extremt vanliga.

T.ex. skriver Herrity i sin grammatik för vanliga utländska språkstudierande att ”Standard Slovene has two phonological systems [...] One system is non-tonemic based on distinctive stress and vowel length, the other is tonemic based on stress, vowel length and pitch.” (2000: 6). Å andra sidan avslöjar han längre fram att ”Most educated people do not use tone distinctions and can hardly perceive them.” (2000: 7) Hör i så fall båda systemen hemma i en förhållandevis enkel och kortfattad beskrivning av standardslovenskan? Hör inte det ena systemet i stället hemma i en beskrivning av slovenska dialekter eller slovensk språkhistoria?

Att situationen ser ut som den gör beror enligt min mening på att man i den kodifierande litteraturen inte har förmått frigöra sig från inflytandet från dialekterna och äldre tiders språk, då dessa båda språkformer av tradition ägnats oerhört stor uppmärksamhet i den slovenska lingvistiska traditionen. I en beskrivning av standardspråket borde sådana drag dock behandlas med yttersta försiktighet. Möjligen har problemet också sin upprinnelse i språkområdets litenhet. När en grammatik väl skrivs vill man få med allt, såväl beskrivningen av det samtida standardspråket som dialekterna och språkhistorien. Man betraktar inte standardgrammatiken som en beskrivning av standardspråket utan som en beskrivning av Språket.

Det moderna vardagliga talspråket har dock inte ägnats nästan något intresse över huvud taget i den slovenska lingvistiska traditionen. Vad som många gånger kallas standardspråket är i den slovenska kontexten alltså starkt färgat av dialektala och arkaiska inslag, men knappast alls av moderna progressiva drag.

Tonaccent

I modernt slovenskt standardspråk är tonaccent en helt okänd företeelse för större delen av befolkningen. Den fortlever endast i vissa dialekter. På en föreläsning i slovensk språkvetenskap som jag bevistade vid universitetet i Ljubljana i december 2003 fick en student demonstrera sin hemdialekts

tonaccenter, något som för de övriga ungdomarna uppenbarligen var ett synnerligen exotiskt fenomen. Knappast någon av dem kunde höra någon skillnad mellan tonaccenterna i de olika exempelorden. Detta enkla exempel visar enligt min mening med all önskvärd tydlighet att modernt slovenskt standardspråk inte längre kan anses ha tonaccent.

Vokallängd

En annan påtaglig skillnad mellan det vardagliga språket och den litteraturspråkliga normen är vokallängden. I det kodifierade litteraturspråket anses vokallängden distinktiv. Redan för över hundra år sedan skrev dock ordboks författaren Anton Janežič (1893) i sitt förord: ”Razlike med ` in ´ nisem delal.”¹ Han uttrycker därmed att han inte tillämpar olika markörer för lång respektive kort betonad vokal. Vidare påpekar en student helt spontant i en enkät om betoningsvanor som jag genomförde vid universitetet i Ljubljana i maj 2005 att ”Slovinci težko ločujemo kratke in dolge glasove”².

Toporišič (bl.a. 2000: 71; 1974: 10; 1965: 121) har dock i sina beskrivningar av den moderna slovenskan hela tiden hållit fast vid det traditionella systemet med tre olika uppsättningar av vokalfonem beroende på betoning, längd och position i ordet. Han räknar med

- a) de betonade, långa vokalerna /i:/, /e:/, /ɛ:/, /a:/, /ɔ:/, /o:/, /u:/, varav /ɛ:/ och /ɔ:/ inte kan förekomma i sista stavelsen;
- b) de betonade, korta vokalerna /i/, /ɛ/, /a/, /ɔ/, /u/, /ə/; varav alla utom /ə/ endast kan förekomma i sista stavelsen;
- c) de obetonade vokalerna /i/, /ɛ/, /a/, /ɔ/, /u/, /ə/.

¹ ”Någon skillnad mellan ` och ´ har jag inte gjort.”

² ”vi slovincer har svårt att skilja på korta och långa ljud”

Genom att något stuva om de fakta som Toporišič presenterar får man ett mera överskådligt system med

- a) de betonade vokalerna: /i:/, /i/, /e:/, /e/, /a:/, /a/, /ɔ:/, /o:/, /u:/, /u/, /ə/ i sista stavelsen;
- b) de betonade vokalerna: /i:/, /e:/, /e:/, /a:/, /ɔ:/, /o:/, /u:/, /ə/ i övriga stavelser;
- c) de obetonade vokalerna: /i/, /e/, /a/, /ɔ/, /u/, /ə/

Som härav tydligt framgår är vokalländen i litteraturspråket distinktiv endast med avseende på vokalerna /i/, /a/, /u/ när dessa uppträder i sista stavelsen.

I den vanliga ortografin utnyttjas emellanåt möjligheten att skilja homofoner åt genom att med hjälp av olika accenttecken markera betoningen. Den allmänt gällande notationssättet består i att

- ˘ markerar kort betonad (halvöppen) vokal;
- ˘ markerar lång betonad (halvsluten) vokal;
- ˆ markerar lång betonad halvöppen vokal.

Detta innebär att **ì, è, à, ò, ù** betecknar kort betonat /i/, /e/, /a/, /ɔ/, /u/. Även kort betonat /ə/ markeras normalt med **è**, endast då noggrannheten i språkvetenskaplig lingvistisk litteratur så kräver med **ə**. Vidare betecknar **í, é, á, ó, ú** långt betonat /i:/, /e:/, /a:/, /o:/, /u:/. Slutligen betecknar **ê, ô** långt betonat öppet /e:/, /ɔ:/.

Man kan dock lätt konstatera att det i allehanda typer av tryckta texter är långt ifrån ovanligt med felaktiga noteringar med avseende på vokallängd.

Enligt nyare forskning av Srebot-Rejec (1998) är vokallängden för en majoritet av den slovenska befolkningen inte längre fonematiskt distinktiv ens i

sista stavelsen. En viss automatisk förlängning sker i stället av varje betonad vokal utom /ə/. Den moderna slovenskan har enligt Srebot-Rejec

a) de betonade vokalerna: /iː/, /eː/, /ɛː/, /aː/, /ɔː/, /oː/, /uː/, /ə/;

b) de obetonade vokalerna: /i/, /ɛ/, /a/, /ɔ/, /u/, /ə/.

Den enda direkta konsekvensen av detta är att man måste räkna med ett förhållandevis mycket litet antal nya homofoner.

Som en konsekvens av Srebot-Rejec forskningsresultat föreslår jag en kraftigt förenklad notation av betoningen i slovenskan. Systemet bör basera sig på det faktiska gängse uttalet i modern slovenska. Det blir därmed betydligt enklare än det traditionella systemet, i synnerhet för utländska studerande. Framför allt undviker man de i och för sig regelbundna växlingarna mellan kort vokal i final ställning och lång vokal i icke-final ställning, t.ex. **študènt**, **študênta**. Denna typ av växling måste av nybörjaren upplevas som ganska förvirrande eftersom den knappast motsvaras av någon fonetiskt realiserad märkbar längdskillnad i den normale slovensens uttal. Möjligen kan en distinktion urskiljas hos skolade talare eftersom bl.a. anställda vid den statliga radion och televisionen får genomgå särskilda uttalsutbildningar.

Eftersom längddistinktionen i ett synkront perspektiv alltså inte är fonologiskt relevant kan de traditionella tecknen **ì, è, à, ò, ù** ersättas av **í, ê, á, ô, ú**. De betonade vokalfonem som Srebot-Rejec räknar med kommer då att representeras av **í, é, ê, á, ô, ó, ú, ó**.

Betoningens plats

Vissa språk uppvisar en förutsägbar betoning medan andra uppvisar en s.k. fri betoning. Dessutom kan betoningen vara fast, dvs. ligga på samma stavelse i alla former av ett lexem, eller rörlig, dvs. ligga på olika stavelser i olika

böjningsformer av samma lexem. De västliga slaviska språken uppvisar vissa mer eller mindre tydliga betoningstyper.

Tjeckiskan och slovakiskan uppvisar tillsammans med t.ex. finskan en förutsägbar och fast betoning, medan polskan och makedonskan uppvisar en förutsägbar men rörlig betoning. Ryskan kan ges som exempel på ett språk med fri och rörlig betoning. Svenskan brukar anses uppvisa en till stor del förutsägbar och till allra största delen fast betoning. Betoningen ligger som regel på rotens första stavelse, mindre ofta på ett eventuellt prefix. Även italienskan anses ha en till stor del förutsägbar betoning som i en klar majoritet av orden ligger på näst sista stavelsen. Både i svenskan och italienskan är det dock fråga om tendenser i språket eller om viktiga principer, men detta innebär långt ifrån att det saknas undantag. Svenskan har vidare i allt väsentligt en fast betoning. Endast i ett fåtal ord förekommer undantag av typen **rektor, rektorer**.

Kort sagt kan man nog hävda att det förkommer undantag i nästan alla språk och att betoningsprinciperna snarare är just principer än regler. Till att börja med skulle man kunna dela in språken i två huvudgrupper. I den ena relateras betoningen till ordets början. Hit hör tjeckiskan, svenskan och finskan. I den andra relateras betoningen till ordets slut. Hit hör polskan, makedonskan och de flesta romanska språk. Språk med verkligt fri betoning, t.ex. ryskan, kan inte relateras till någon av dessa båda grupper.

När det gäller distinktionen fast resp. rörlig betoning kan man iaktta vissa ganska tydliga samband. I språk där betoningen är relaterad till ordets början tenderar betoningen att ligga fast på en och samma stavelse i alla former av ett ord. I språk med betoning som är relaterad till ordets slut tenderar å andra sidan betoningen att vara rörlig och förflyttas om antalet stavelser i ordet förändras. Hit hör bl.a. polskan, men detta språk uppvisar i sin kodifierade form ett antal viktiga undantag mot de allmänna betoningsprinciperna i språket. Betoningen ligger i preteritum fast på samma stavelse oavsett om verbet förlängs med person- och/eller konjunktivändelse.

Man skulle i princip mycket väl kunna tänka sig just ett sådant system där betoningen på detta sätt relateras till ordets slut utan hänsyn till om antalet stavelser förändras när böjningsändelserna växlar. Något mera känt europeiskt språk som allmänt anses ha ett utpräglat sådant system känner jag inte till. Ett ganska tydligt exempel skulle dock kunna vara den karpatiska rusynskan. Mig veterligen har aldrig något skrivits om betoningen i rusynskan, men det räcker med att ögna igenom ett par sidor i Орфографічний словник русинського язика (1994) för att konstatera att betoningen på ett uppenbart sätt är relaterad till ordets slut. På samma sätt kan man efter lite bläddrande i den korta grammatikboken Правила русинського правопису (1994) konstatera att betoning inte alls verkar påverkas av antalet stavelser i de olika ändelserna. Betoningen verkar med några få undantag ligga fast på samma stavelse i alla former av ett ord.

Hur förhåller det sig då med betoningens plats i slovenskan? Även en stunds bläddrande i en slovensk ordbok ger en indikation, om än inte riktigt lika tydlig som i rusynskan, om att betoningen är relaterad till ordets slut, inte till ordets början. Här kan vi åter beakta vad Anton Janežič (1893) säger i förordet till sin ordbok: ”Naglas sem označil. Kjer ga ni zaznamovanega, je naglašen predzadnji zlog.”³ Man bör alltså kunna anta att Janežič ansåg att det förelåg ett visst mått av svagare eller starkare tendens att betona en viss stavelse i relation till ordets slut. Att i likhet med situationen i polskan och italienskan göra som Janežič och referera till näst sista stavelsen fungerar dock inte i tillräckligt stor utsträckning i slovenskan. Låt oss därför för ett ögonblick lämna denna fråga och titta närmare på hur slovenskan förhåller sig till distinktionen fast versus rörlig betoning.

Förutom fri eller oförutsägbar betoning anses slovenskan traditionellt även ha rörlig betoning. Man kommer kanske i första hand att tänka på paradigmen där betoningen efter ett visst mönster flyttas mellan olika stavelser i de olika böjningsformerna, t.ex. substantiv av typen Nsg. **vôda** vatten, A1sg. **vodó**, Gsg.

³ ”Jag har markerat betoningen. Där den inte är noterad är näst sista stavelsen betonad.”

vodé, LDsg. **vôdi**, i pl. och du. genomgående ändelsebetoning eller adjektiv av typen Nsg. mask. **težák** *tung*, fem. **těžka**, neutr. **težkó**, Asg. mask. **težák/těžkega**, fem./neutr. **težkó**, i övriga kasus stambetoning, t.ex. Isg. fem. **těžko**. I dagens normala standardspråk har dock ord av denna typ i princip fast betoning på stammen, t.ex. **vôda**, **vôdo**, **vôde**, **vôdi** resp. **těžak**, **těžka**, **těžko**. Vidare förekommer verbformer i 3 p.pl. presens av typen **nesó** *de bär*, **sedé** *de sitter*, men dessa är i modernt standardspråk ersatta av de längre **nêsejo**, **sedíjo**. Även de i standardspråket vanligt förekommande oregelbundna formerna **gredó** *de går*, **vedó** *de vet*, **jedó** *de äter* ersätts i vardagligt språk med **grêjo**, **vêjo**, **jêjo**.

Endast ett litet antal morfologiska kategorier, dessutom många gånger vid ett mycket begränsat antal lexem, uppvisar fortfarande ändelsebetoning. Sådan ändelsebetoning i enstaka former innebär rörlig betoning i förhållande till majoriteten av former av samma lexem. Dessa fall är dock inte fler än att de utan tvekan kan betraktas som lexikaliserade undantag eller som en tydlig markör av en viss morfologisk kategori. Sådan ändelsebetoning kan iakttas hos en antal adverb, t.ex. **lepó** *fint*, **slabó** *dåligt* till skillnad från motsvarande adjektiv **lépo**, **slábo**. Vidare har presens gerundium på **-é** ändelsebetoning, t.ex. **stojé** *stående*, **sedé** *sittande*, men dessa former är inte särskilt vanliga, utan används i modern slovenska bara av ett relativt begränsat antal lexem och fungerar då nästan alltid som satsadverbial. Gerundierna skulle alltså kunna anses ansluta till adverbens betoning på sista stavelsen. I gerudiernas verkliga funktion, dvs. i satsförkortningar, används i stället oftast presens particip på **-éč** eller **-óč**. Även här är ändelsen betonad, vilket fungerar som en morfologisk markering av denna typiskt skriftspråkliga form, men i detta fall är det åtminstone möjligt att räkna med en underliggande nolländelse i Nsg, t.ex. mask. **stoj-éč-Ø**, fem. **stoj-éč-a**.

Ett par andra fall där ändelsebetoning fungerar som morfologisk markör återfinns inom substantivböjningen. Något tjugotal vanliga maskulina substantiv har i Gsg. i standarspråket den betonade ändelsen **-ú**, t.ex. **gradú** *borg*, **medú** *honung*, **nosú** *näsa*. I det vardagliga talspråket är dock regelbundna former på

obetonat **-a** på frammarsch. Ungefär lika många vanliga feminina substantiv har i Gpl. i standardspråket den betonade ändelsen **-á**, t.ex. **žená fru**, **željá önsknings**, **cerkvá kyrkor**. Även här är regelbundna former utan ändelse på frammarsch i talspråket.

Över huvud taget går alltså den allmänna tendensen från ändelsebetoning till stambetoning. Traditionellt har ett antal ord haft genomgående ändelsebetoning, dvs. fast betoning på böjningsändelsen, t.ex. substantiven **təmə mörker**, **məglá dimma** eller adjektivet **təmə́n mörk**, f. **təmná**, n. **təmnó**, Gsg. m./n. **təmnegá**, f. **təmné** etc. I modern slovenska har de dock i stället normalt fast betoning på stammen, dvs. **təma**, **məgla**, **təmə́n**, **təmná**, **təmnó**, **təmnega** etc. Vissa ord saknar vokal i stammen och betoningen måste därmed ligga på ändelsen, t.ex. **pós hund**, AGsg. **psá**. I äldre tiders språk lades betoningen i en del sådana ord på sista stavelsen i flerstaviga ändelser, t.ex. Gsg. m./n. **tegá detta** eller Dsg. **čemú vad**. I modern slovenska ligger betoningen normalt alltid på första stavelsen i flerstaviga böjningsändelser i sådana fall då stammen saknar vokal, t.ex. Gsg. **téga**, Dsg. **tému**, **čému** etc.

Slutligen förekommer i slovenskan en typ av rörlig betoning som består i att betoningen i enstaka böjningsformer av ett lexem flyttas mot ordets början. Även denna typ av rörlig betoning är på tydlig tillbakagång. L-former som **živél**, **žélél** av **živéti leva** resp. **želéti önska** uppfattas av de flesta icke-lingvister som rent felaktiga. De normala formerna i dagens standardslovenska är **živél** resp. **žélél**. Det verkar som om en förskjutning upplevs allra mest onaturlig i tvåstaviga verbformer och mindre onaturlig i trestaviga. T.ex. förekommer i talspråket både **govôril** och **govoríl** vid sidan av det kodifierade **govóril** av verbet **govoríti tala**. Detta gör även att en förskjutning kan upplevas något mera naturlig i ett prefigerat verb än i det motsvarande enkla verbet. T.o.m. kodifieringen föreskriver **učíl** av **učíti lära** men **naúčíl** av det motsvarande perfektiva **naučíti**.

På liknande sätt förhåller det sig med den tillbakadragna betoningen i bl.a. adjektivet **dêbel** m. *tjock*, **debéla** f., **debélo** n. etc. Den av kodifieringen föreskrivna betoningen upplevs av de flesta som felaktig och den normala moderna betoningen är även i den maskulina grundformen **debél**. Endast i en handfull ord är denna typ av förskjuten betoning helt naturlig, bl.a. i grundformen av en rad mycket vanliga maskulina substantiv, t.ex. Nsg. **člôvek** *människa*, AGsg. **človéka**, LDsg. **človéku** etc. Denna typ av betoningsförskjutningar bör dock endast betraktas som lexikaliserade undantag, inte som en grundläggande del av slovenskans betoningssystem.

Det enda fall där en helt systematisk förskjutning av betoningen mot ordets början är fullt levande är i imperativen. Det råder ingen tvekan om att verb som i 3 p. sg. presens slutar på ett utljudande **-ê/-é** eller **-í** systematisk flyttar betoningen en stavelse mot ordets början i imperativ. T.ex. heter det i imperativ **govôri tala** trots att det i presens heter **govorí**. Att denna betoningsförskjutning är orubblig hänger utan tvekan samman med det faktum att imperativen i det vardagliga talspråket saknar ändelse: **govôr**. Historiskt sett har naturligtvis ändelsen kunnat falla bort i talspråket just därför att den varit obetonad. I ett senare skede har däremot avsaknaden av ändelse i imperativ gjort en utjämning av betoningens placering omöjlig.

Sammanfattningsvis kan man alltså konstatera att en och samma ordform i väldigt många fall kan betonas på mer än ett sätt. Handböckerna är fulla av varianter, ofta utan att ange eventuella stilistiska skillnader. I praktiken utnyttjas dock alla de betoningsmöjligheter som den litteraturspråkliga kodifieringen erbjuder i ganska liten utsträckning. Med avseende på standardspråket utnyttjas de mindre vanliga betoningsalternativen främst i genrer där man är beroende av en viss rytm, dvs. i lyrik och sångtexter. Å andra sidan är de mest skilda betoningar vanligt förekommande i dialekterna, men detta faktum borde knappast i någon större grad tillåtas inverka på beskrivningen av standardspråket.

I huvudsak har det samtida slovenska standardspråket alltså fast betoning på stammen. Rörlig betoning, dvs. såväl ändelsebetoning som tillbakadragen betoning mot ordets början, uppfattas i de flesta fall som högtidlig, arkaisk eller dialektalt/regionalt markerad. Endast enstaka ord, t.ex. **dəž** *regn*, Gsg. **dežjá**, LDsg **dəžjú** etc. eller vissa ordtyper, t.ex. ett antal feminina i-stammar, uppvisar ändelsebetoning av annat än marginell omfattning. Men även i denna grupp av ord är tendensen mot stambetoning tydlig, t.ex. förekommer **dəžja**, **dəžju** etc. liksom vacklan vid en rad feminina i-stammar som traditionellt brukar anses ha ändelsebetoning.

Mot bakgrund av denna korta exemplifiering av problematiken vill jag framkasta idén att man med fördel kan presentera den slovenska betoningen som i huvudsak fast. Rörlig betoning är i dagens moderna slovenska ett förhållandevis marginellt fenomen. Dessutom vill jag hävda att den slovenska betoningens plats till stor del är förutsägbar. Den ligger i en klar majoritet av orden på stammens sista stavelse, uppskattningsvis med ungefär samma mått av regelbundenhet som svenskans betoning ligger på första stavelsen eller italienskans på näst sista stavelsen. Även svenskan och italienskan har ju ett inte oansenligt antal undantag mot huvudregeln, t.ex. sv. **redaktion** eller it. **città**.

Det slovenska systemet kan alltså i praktiken sägas vara ganska enkelt, till skillnad från hur det traditionellt brukar framställas. Låt oss därför som ett praktiskt experiment ta en närmare titt på en slumpvis vald text. Vid en första okritisk granskning kan det verka finnas undantag i en ganska stor omfattning. Den följande texten består av 120 ord varav 23 ord (19 %) kan tyckas bryta mot principen om att betoningen är fast och ligger på stammens sista stavelse. Dessa ord är markerade genom understrykning.

Samodéjna zaustavítev nukleárke.

Po preglédu elektrárne pripráve na ponôven zagôn.

Srêda 11.08.2004

Křsko – Po 255 dnéh neprekínjenega obratovánja se je Nukleárna elektrárna Křsko (NEK) v tôrek, málo pred 23. úro samodéjno zaustávila. Vzrôk zaustavítve je bilá napáka na eléktričnih napajálnikih kontrolnih pálic. Kot so sporočili iz NEK so bilí ob zaustavítvi vsí odzivi várnostnih systémov ustrézni in brez vplívov na okólje in ljúdi. Kot navájajo, je v tôrek málo čez pól sêdmo zvečér prišlo do odpôvedi glávnege eléktričnega napajálnika kontrolnih pálic. Ob njeđovi zamenjávi je prišlo túdi do izpáda rezêrvnege napajálnika in poslédično do avtomátske zaustavítve reaktorja. Po zaustavítvi je elektrárna v stabilnem stánju vrôče priprávljenosti, po odprávi napáke in preglédu elektrárne pa se je operatívno osébjje elektrárne začélo priprávljati na zagôn elektrárne. (<http://www.delo.si>)

Allra först en kort kommentar rörande de två orden **dnéh dagar** och **vsí alla**. Dessa båda ord innehåller bara en vokal och betoningen måste därmed falla på vokalen i böjningsändelsen.

Låt oss nu vidare granska alla de ord som till synes utgör undantag mot den hypotetiskt uppställda principen att betoningen i slovenskan är fast och faller på den sista stavelsen i stammen.

Orden **zaustavítäv** *stopp*, **ponôvæn** *förnyad* och **tôræk** *tisdag* innehåller alla en flyktig vokal som faller bort så snart en böjningsändelse läggs till ordet. Eftersom principen för slovenskans betoning är att den skall ligga fast på en och samma stavelse i alla böjningsformer är det inte naturligt för betoningen att ligga på en flyktig vokal. Om den gjorde det skulle den ju tvingas flytta när vokalen faller bort, vilket i sin tur skulle innebära rörlig betoning. Därför ligger betoning i stället på den sista fullvärdiga vokalen i ordets stam. Tilläggas kan dessutom att den flyktiga vokalen knappast ens uttalas i talspråklig slovenska. I stället brukar det i ett snabbare taltempo heta [zawstavítu], [ponówn], [tôrk].

Eftersom betoningen i slovenskan i allt väsentligt är fast betonas t.ex. preteritum participet som verbet i övrigt. Formen **neprekín|jen|ega** *oavbruten*

betonas i överensstämmelse med presensformen **prekíne** *avbryter*. Den fasta betoningens princip sträcker sig dessutom betydligt längre än till former som traditionellt brukar betraktas som bildade genom böjning. I själva verket tycks fast betoning gälla även för en stor del av den produktiva ordbildningen. Var den exakta gränsen går vill jag inte spekulera kring här, men sådant som på ett tydligt sätt kan uppfattas höra till ett och samma s.k. ordnäste verkar tendera att ha en och samma betoning. I texten har vi substantivbildningen **pripráv|ljen|ost** *beredskap*, som via preteritum particip **pripráv|ljen** *redo, förberedd* på ett uppenbart sätt kan härledas tillbaka till verbet **priprávi** *förbereder*, och substantivet **várnost** *säkerhet* som är bildat av adjektivet **várøn** *säker*.

På samma sätt förhåller det sig med en lång rad produktiva avledningstyper, t.ex. femininbildningar och diminutiver. De båda femininbildade suffixen **-ica** och **-inja** påverkar nästan aldrig betoningen. T.ex. heter det **Švéd** *svensk* och **Švédinja** *svenska*, **léktor** och **léktorica**. Naturligtvis förekommer det inom ordbildningen undantag mot den grundläggande principen, framför allt i det mest centrala ordförrådet och bland de riktigt gamla arvorden. Man betonar t.ex. **Hrvát** *kroat* men **Hrvatíca** *kroatiska*, **bóg** *gud* men **bogínja** *gudinna*.

Å andra sidan finns även en rad avledningssuffix som ”innehåller” en betoning. På samma sätt som vi redan sett att vissa morfologiska kategorier inom ordböjningen, t.ex. imperativ liksom presens gerundium och particip, har en morfologiskt betingad betoning förekommer motsvarande fenomen även inom avledningss morfologin. T.ex. är substantivsuffixet **-išče** som uttrycker plats och adjektivsuffixet **-ljív -bar** alltid betonade (Odzadnji slovar 1996), t.ex. **križišče** *korsning*, **berljív** *läsbar*.

Slutligen skulle man även kunna tala om en typ av avledningssuffix som alltid ”undviker” att bära betoningen. Därav följer att t.ex. **-nik** och **-ica** i allmänhet lämnas obetonade när de betecknar föremål och abstrakta begrepp av olika slag. I texten ovan återfinns substantiven **napajál|nik** *laddare*, **pál|ica** *stav* och adverbet **posléd|ič|n|o** *som en följd därav* vilket är avlett av substantivet

posléd|ica *följd*. Det bör dock påpekas att dessa båda suffix vart och ett har en rad användningsområden, och när t.ex. suffixet **-nik** används för att bilda nomina agentis gäller snarast motsatsen, dvs. att det betonas, t.ex. **vozník** *förare*, **zdravník** *läkare*. Just vid suffixet **-nik** har alltså betoningen en närmast semantisk funktion.

Problematiken kan kanske tyckas snårig, men det beror snarast på att exemplifieringen i artikeln naturligtvis inte återspeglar de i realiteten rådande proportionerna mellan ord som följer huvudprincipen och ord som utgör undantag. För att i någon grad tydliggöra företeelsen kan kanske en jämförelse göras med situationen i svenskan, där vissa prefix medför att betoningen flyttas från stammens första stavelse medan andra inte medför det. Jämför t.ex. **betala** och **bearbeta**. Ingen skulle väl komma på tanken att förneka att svenskan i princip har initial (stam)betoning med hänvisning till de oregelbundenheter och undantag som man kan finna i det svenska systemet.

Efter att ha tittat närmare på avledningssuffixen bör vi slutligen skärskåda verbens betoning eftersom denna ordklass erbjuder särskilda svårigheter. Låt oss inledningsvis lämna betoningsproblematiken och titta närmare på den slovenska verbmorfologin. Allra först bör man ställa sig frågan: hur många presenskonjugationer har den moderna standardslovenskan? Böjningen i det tre traditionellt grundläggande konjugationerna ser ut som följer:

délam, délaš, déla, délamo, délate, délajo, délava, délata, délata *gör*

nêsem, nêseš, nêse, nêsemo, nêsete, nêsejo, nêseva, nêseta, nêseta *bär*

stojím, stojíš, stojí, stojímo, stojíte, stojíjo, stojíva, stojíta, stojíta *står*

Som synes finns det ingen som helst skillnad i böjningen av de tre verben. Den enda anledningen att tala om olika presenskonjugationer är språkhistorisk. Visserligen har verben olika temavokaler och om man väljer att ange ändelserna som **-am**, **-em**, **-im** etc. kan man naturligtvis på ett ganska konstlat sätt åstadkomma tre olika böjningstyper. Om man i stället analyserar den slovenska presensböjningen förutsättningslöst kan man med lätthet konstatera att formen i

3 p.sg. utgör stammen och att ändelserna **-m**, **-š**, **-Ø**, **-mo**, **-te**, **-jo**, **-va**, **-ta**, **-ta** läggs till denna stam utan att hänsyn tas till vilken temavokal stammen råkar sluta på.

Om man accepterar att temavokalen utgör en del av stammen får man i nominalböjningen huvudsakligen stammar som slutar på konsonant och ändelser som börjar med vokal, medan förhållandet i verbböjningen snarast blir det omvända, dvs. att stammen slutar på vokal och ändelsen börjar med en konsonant. Det är i varje fall definitivt så det ser ut i det skrivna standardspråket. Men om man tar talspråket med i beräkningen, och rent av det skrivna talspråket, upptäcker man snart att man finner gott om exempel på verbstammar som slutar på konsonant följda av ändelser som börjar på konsonant, t.ex. **bêrjo de läser**. Det visar sig att de verb där temavokalen utgörs av ett obetonat **-i-** eller **-e-** i talspråket väldigt ofta uttalas helt utan denna vokal, andra gånger med utfyllnadsvokalen **-ə-**. Här skall påpekas att slovenskan har en fonologisk princip som innebär att varje sonorant som inte står intill en vokal med automatik föregås av ett [ə] i uttalet, t.ex. **film** [filəm]. Denna princip ger även t.ex. [prósəm] för ett talspråkligt **prósm jag ber**. Om temavokalen däremot är ett obetonat **-a-** faller detta normalt inte bort utan reduceras till **-ə-**. Detta innebär att det levande talspråket har verbstammar som slutar på betonat **-á-**, **-é-**, **-ê-**, **-í-**, på obetonat **-ə-** eller på konsonant. I detta talspråkliga system faller betoning i princip alltid på stammens sista fullvärdiga vokal, jfr. **délə|m**, **délə|mo**, **nêsə|m**, **nês|mo**, **stojí|**, **stojí|mo**. Återigen kan det möjligen tyckas att man hamnar i något av ett cirkelresonemang. Temavokalen har naturligtvis historiskt sett kommit att reduceras på grund av att den varit obetonad. I den moderna slovenskan ligger därmed betoningen på stavelsen före en reducerad temavokal, medan den ligger kvar på temavokalen då denna från början varit betonad och inte kommit att reducerats. Men sett ur ett synkront perspektiv bör detta inte vara ett problem. Vissa verb har en stam som slutar på fullvokal. Denna vokal är då betonad. Andra har en stam som slutar på en reducerad vokal eller rent av på

en konsonant. Betoningen vilar då på närmast föregående fullvärdiga vokal. Problemet är i stället att den slovenska standardortografin är konservativ och att samtliga verb skrivs med en fullvärdig temavokal. Detta faktum försvårar naturligtvis hanteringen av principerna för slovenskans betoning, men denna problematik bör inte tillåtas att omöjliggöra en formulering av slovenskans betoningsprinciper. I pedagogiska syften kan en speciell regel formuleras för verben med innebörden att verben fördelar sig på två typer. I den ena typen betonas sista vokalen i stammen, i den andra näst sista vokalen i stammen. Därtill kan man lägga att den utljudande vokalen i den andra typen ofta reduceras till [ə] eller helt faller bort i talspråket. Detta är en typ av problematik som är ganska typisk för språkbeskrivningar som tvingas bygga på ett konservativt skriftspråk i stället för på ett enklare och mera regelbundet talspråk.

De i texten förekommande verbformerna fördelar sig på de båda typerna så att formerna **sporočí|li meddelade**, **začé|lo började** hör till den typ av verb vars stam slutar med en betonad temavokal, medan formerna **zaustávi|la stoppade**, **navájaj|o anför**, **priprávlj|a|ti förbereda** hör till den typ av verb vars stam slutar med en obetonad och i talspråket försvagade temavokal. De kan i snabbare taltempo uttalas [zawstáwla], [naváj'o], [pərpráwlət].

Till sist bara några ord om verbformerna **bilá, bilí var**, **prišló kom**. Båda dessa verb hör till det allra mest centrala ordförrådet och de är gamla arvord i språket. Båda har i standardspråket behållit ändelsebetoning i l-formerna. I talspråket har de båda första formerna övergått till att uttalas enstavigt [blá], [bló], vilket utgör ett uppenbart hinder för en förflyttning av betoningen till stammen. Även det andra verbet saknar fullvärdig vokal i roten. Generellt sett betonas inte gärna verbprefix, men i talspråket uppfattas troligen inte uppdelningen i rot och prefix längre särskilt tydligt och betoningen har flyttats från ändelsen till prefixet, vilket givit l-formerna [póršu] i mask., [póršla] i fem. etc. i stället för skriftspråkets **prišól, prišlá**.

Även substantivformen **ljudí** AGpl. *människor* hör till det centrala ordförrådet och de gamla arvorden. Ändelsebetoningen är här mycket väl förankrad i språket.

Allra sist kan även nämnas att substantivet **odpôved** *brist på funktion* utgör en bildning från en tid när prefigering drog med sig förskjutning av betoningen mot ordets början. Det enkla ordet **povéd** *sats* betonas enligt grundprincipen, men en hel rad prefigerade bildningar har tillbakadragen betoning, tex. **pripôved** *berättelse*, **prepôved** *förbud*. Däremot har moderna bildningar av typen **medpovédni** ”*mellansatslig*”, **nadpovédni** ”*översatslig*” fast betoning enligt huvudprincipen.

Sammanfattning

Man kan konstatera att det moderna slovenska standardspråket inte har någon tonaccent och att det knappast heller har någon distinktiv vokallängd. Varje betonad vokal utom /ə/ uttalas normalt med viss längd och är snarast halvlång. Denna förlängning är en rent fonetisk effekt som i stort sett realiseras med automatik.

Rörlig betoning och ändelsebetoning är i det moderna slovenska standardspråket marginella företeelser. I äldre tiders språk liksom i regionalt eller dialektalt färgat språk förekommer denna typ av betoning i betydligt större utsträckning. Sådana alternativa betoningar kommer numera framför allt till användning inom lyriken och i en högtidlig eller ålderdomlig stil.

Inte heller kan slovensk betoning sägas vara helt fri eller oförutsägbar. Den är i en klart övervägande majoritet av alla ord tydligt relaterad till ordets slut och vilar närmare bestämt på den sista fullvärdiga vokalen i det grundläggande lexemets stam. Många avledningar, t.ex. diminutiver och femininbildningar, behåller samma betoning som det grundläggande lexemet.

Enligt de föreslagna principerna är slovenskans betoning alltså fast och ligger på stammens sista stavelse. De enda undantag i exempeltexten ovan som är helt

omöjliga att förklara med denna princip är **eléktričnih, ljudí, odpôvedi, eléktričnega, reáktorja**. Av 124 ord bryter alltså bara 5 ord (4 %) helt mot de föreslagna principerna. Betecknande är att tre av dessa ord utgörs av lånord och att ett av orden hör till språkets absolut mest centrala ordförråd. Det femte bygger på en betoningsprincip som var verksam i slovenskan i ett tidigare utvecklingsskede. Samtliga de aktuella avvikande betoningarna utgör i dagens moderna standardslovenska lexikaliserade undantag.

De undantag som förekommer mot huvudprincipen om betoning på stammens sista stavelse uppträder alltså framför allt i lånord och i enstaka böjningsformer i det allra mest centrala ordförrådet, dvs. i den del av ordförrådet som brukar uppvisa en viss grad av oregelbundenhet i de flesta språk.

Litteratur

- de Bray, R. G. A. (1951) *Guide to the Slavonic languages*, London & New York.
- Herrity, Peter (2000) *Slovene: A comprehensive grammar*. London & New York: Routledge.
- Janežič, Anton (1893) *Slovensko-nemški slovar*. Celovec [Klagenfurt]: Družba svetega Mohorja.
- Lencek, Rado L. (1982) *The structure and history of the Slovene language*. Columbus, Ohio: Slavica.
- Odzadnji slovar slovenskega jezika* (1996) Ljubljana: SAZU.
- Орфографічний словник русинського язика* (1994) Пряшів [Prešov]: Русинська оброда.
- Правила русинського правопису* (1994) Пряшів [Prešov]: Русинська оброда.
- Srebot-Rejec, Tatjana (1998) "O slovenskih samoglasniških sestavih zadnjih 45 let" i: *Slavistična revija* 46: 4, sid. 339-346.
- Toporišič, Jože (1965) *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože (1974) "Glasoslovje slovenskega knjižnega jezika" i: Tine Logar (red.) *Slovenski jezik, literatura in kultura*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, sid. 9-28.
- Toporišič, Jože (2000) *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.